

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خطبه پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله

در غدیر خم

معروف به غدیریہ

ترجمہ: محمد مہدی رضایی

سرشناسه :	محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق.
عنوان قراردادی:	غدیر خم، خطبه . فارسی - عربی
عنوان و نام پدیدآور:	خطبه پیامبر اکرم(ص) در غدیر خم معروف به غدیره/ تهیه و تنظیم نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت آموزش و تبلیغ ؛ ترجمه محمدهدی رضایی.
مشخصات نشر:	قم : نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف ، ۱۳۸۸ .
مشخصات ظاهری:	۱۰۴ص؛ ۱۷×۱۱ س.م.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۵۳۱-۲۱۸-۱-۱۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
موضوع :	محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- خطبه‌ها
موضوع :	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -- اثبات خلافت
موضوع :	غدیر خم ، خطبه
شناسه افزوده:	رضایی، محمدهدی، ۱۳۵۱ - مترجم
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها. معاونت آموزش و تبلیغ
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها. دفتر نشر معارف
رده بندی کنگره:	الف ۱۳۸۸ خ ۳۳ م ۵۴ / ۲۲۳BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۵۲
شماره کتابشناسی ملی:	۱۸۴۴۳۳۱

خطبه پیامبر اکرم در غدیر خم

تنظیم و نظارت: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها

معاونت آموزش و تبلیغ

ترجمه: محمدهدی رضایی

حروف چینی: دبیرخانه مکاتبه و اندیشه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۱-۲۱۸-۱-۱۰۰۰

نوبت چاپ: دوم - پاییز ۹۰

تیراژ: ۵۰۰۰

قیمت: ۱۰۰۰ تومان

همه حقوق محفوظ است

مراکز پخش

۱. مدیریت پخش نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، پلاک ۵، تلفن و نمابر: ۷۷۴۴۶۱۶

۲. فروشگاه شماره ۱: قم، خیابان شهدا، روبروی دفتر مقام معظم رهبری. تلفن: ۷۷۲۵۴۵۱

۳. فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، چهارراه کالج، پلاک ۷۱۵. تلفن: ۸۸۹۱۱۲۱۲. نمابر: ۸۸۰۹۳۸۶

نشانی اینترنت: www.nashremaaref.ir

پست الکترونیک: into@nashremaaref.ir

ترجمی از صحیح غدیر سال دهم هجری^۱

۱. اعلان عمومی برای حج:

سال دهم هجری است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای اولین بار است که به طور رسمی اعلان حج داده اند تا همه مردم در حد امکان حاضر شوند. به فرمان آن حضرت، منادیانی عازم مدینه و اطراف آن شدند تا تصمیم حضرت برای این سفر را به اطلاع همگان برسانند. پس از اعلان، عده بسیاری از اطراف مدینه به شهر آمدند تا همراه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و انصار و مهاجرین به سوی مکه حرکت کنند. در بین راه مدینه تا مکه، لحظه به لحظه بر جمعیت افزوده می شود؛ به گونه ای که جمعیتی حدود ۱۲۰ هزار نفر (که در بعضی روایات تا ۱۸۰ هزار نفر نیز ذکر گردیده و فقط ۷۰ هزار نفر آنان از مدینه اند)، لیبیک گویان همراه حضرت حرکت کرده اند. حضرت زهرا، امام حسن و امام حسین و نیز همسران پیامبر، سران انصار و مهاجرین همگی در این سفر حضور دارند. امیرالمؤمنین علیه السلام که با لشکری به فرمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نجران و سپس یمن برای جمع آوری خمس و زکات و جزیه و دعوت به اسلام رفته بودند با دریافت نامه ای از طرف پیامبر اکرم، از یمن همراه با عده ای حدود ۱۲ هزار نفر عازم مکه شده اند تا به پیامبر اکرم بپیوندند.

۱. آنچه به صورت ۱۴ نکته درباره چگونگی برگزاری مراسم غدیر در اینجا ذکر گردیده، گزیده ای بازنویسی شده از بخش دوم کتاب اسرار غدیر چاپ نهم تألیف آقای محمد باقر انصاری است که توسط انتشارات تک در سال ۱۳۸۴ به چاپ رسیده است.

۲. زمینه سازی برای غدیر:

در ایام حج، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دو موقعیت حساس، زمینه سازی برای جریان غدیر را پیشاپیش آغاز می کنند. در اولین خطابه که در منی صورت می گیرد ضمن بیان مسائلی، حدیث ثقلین را بر زبان جاری می کنند و می فرمایند:

«من دو چیز گرانبها در میان شما باقی می گذارم که اگر به آن دو تمسک جوید هرگز گمراه نمی شوید: کتاب خدا و عترتم یعنی اهل بیت». در این خطابه، امیرالمؤمنین علیه السلام سخنان حضرت را با صدای بلند برای مردم تکرار می کند تا آنان که دورترند بشنوند.

در دومین خطابه که در مسجد خیف در روز سوم توقف در منی انجام می گیرد، ضمن بیان مطالبی، متعرض مسئله خلافت شدند و دوباره حدیث ثقلین را بر زبان جاری ساختند.

پس از آن و طی مراسمی به دستور الهی میراث تمام انبیاء علیهم السلام را (که شامل صحف آدم و نوح و ابراهیم و تورات و انجیل و عصای موسی و انگشتر یمانی و... است) به علی علیه السلام می سپارند.

۳. لقبی ویژه:

اتفاق دیگری که در ایام حج در مکه رخ می دهد این است که لقب «امیرالمؤمنین» به عنوان اختصاص آن به علی بن ابی طالب توسط جبرئیل از جانب خدای سبحان آورده می شود و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور می دهند تا یک یک اصحاب نزد علی علیه السلام بروند و به عنوان امیرالمؤمنین بر او سلام کنند و بگویند: «السلام علیک یا امیرالمؤمنین» و بدین ترتیب در زمان حیات خود، از مردم و اصحاب حاضر، بر امیر بودن علی علیه السلام اقرار بگیرند.

۴. حرکت به سمت محل غدیر:

بلافاصله پس از اتمام مراسم حج، حضرت به مؤذن خود «بلال» دستور می دهند تا اعلام کند فردا کسی جز معلولان نباید در مکه توقف کنند و همه باید حرکت کنند تا در وقت معین در مراسم غدیر حاضر باشند. با اینکه انتظار می رفت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آخرین سفر حج خود (حجة الوداع) مدتی بیشتر در مکه بمانند ولی حضرت چنین نکردند. و این عمل برای مردم سؤال برانگیز بود که چگونه پیامبر پس از ده سال دوری از مکه، بدون اندک اقامتی برای دیدار مسلمانان و رسیدگی به مسائل آنها، فوراً از مکه خارج می شوند.

۵. ورود به محل غدیر:

جمعیتی بالغ بر ۱۲۰ هزار نفر و به قولی ۱۴۰ و به قولی دیگر ۱۸۰ هزار نفر، از جمله ۵ هزار نفر از شهر مکه و ۱۲ هزار نفری که از یمن آمده بودند برای درک مراسم غدیر همراه حضرت عازم محل غدیر می شوند. نزدیک ظهر هجدهم ذی حجه حضرت به منطقه غدیر خم^۲ (آبگیر خُم) می رسند. غدیر خم بیابانی وسیع و آبگیری برای جمع شدن سیلاب ها و روان شدن آب چشمه ای است که از شمال غربی به آن می ریزد. همچنین چندین درخت کهنسال تنومند دارد که برای اجرای برنامه پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار مناسب است.

هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به محل غدیر خم رسیدند فرمان دادند تا منادی ندا کند: همه مردم متوقف شوند و آنان که پیش رفته اند بازگردند و آنان که هنوز به محل نرسیده اند، آهسته آهسته جمع

۲. غدیر به معنی گودالی است که پس از عبور سیل، آب در آن باقی می ماند، «خُم» نام این آبگیر بوده است.

گردند.

شدت گرمای منطقه صحرائی غدیر به حدی است که مردم و حتی خود حضرت گوشه ای از لباس خود را بر سر انداخته و گوشه ای از آن را زیر پای خود قرار داده اند و عده ای از شدت گرما، عبای خود را به پایشان پیچیده اند.

۶. آماده سازی منبر:

مقداد و سلمان و ابوذر و عمار به فرمان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مأمور می شوند تا اطراف چند درخت تنومندی که در یک ردیف کنار برکه غدیر سر برافراشته اند را از خار و خاشاک و سنگهای ناهموار پاک کنند و با انداختن پارچه روی شاخه ها، سایبانی مناسب آماده سازند و در زیر سایبان با چیدن سنگها و استفاده از روانداز شترها و... منبری به بلندی قامت حضرت بسازند به گونه ای که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ موقع ایراد خطبه نسبت به دو طرف جمعیت در وسط قرار گیرند و بر مردم اشراف داشته باشند تا صدای حضرت به همه برسد و همه ایشان را ببینند. چنان که در گزارش ماجرای غدیر آمده است: احدی از حاضرین نبود مگر آنکه آن حضرت را به چشم خود می دید و صدای آن حضرت را به گوش خود می شنید. البته ربیعه بن امیه بن خلف کلام حضرت را برای مردم با صدای بلند تکرار می کرد تا افراد دورتر، مطالب را دقیق بشنوند.

۷. بر فراز منبر:

همزمان با فرارسیدن ظهر، نماز جماعت به امامت پیامبر اکرم بر پا می شود و پس از آن، پیامبر، بر فراز منبر می ایستند و علی را در مقابل دیدگان همه، فرا می خوانند و به او دستور می دهند که بالای منبر بیاید و در سمت راست ایشان بایستد. امیرالمؤمنین یک پله پایین تر از پیامبر اکرم در طرف راست می ایستد به گونه ای که

دست راست پیامبر بر شانه آن حضرت قرار می گیرد. بدین ترتیب سخنرانی تاریخی پیامبر اکرم آغاز می شود ...

۸. دو اقدام عملی بر فراز منبر:

پیامبر اکرم در هنگام ایراد خطبه، دو اقدام عملی بر فراز منبر انجام می دهند که در تفهیم مطالب برای شنوندگان بسیار مؤثر بوده است. اقدام نخست: پس از بیان مقدمات لازم و ذکر مقام خلافت و ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: باطن قرآن و تفسیر آن را برای شما بیان نمی کند مگر این که من دست او را می گیرم و او را بلند می کنم.

آنگاه به امیرالمؤمنین فرمودند: نزدیکتر بیا، آن حضرت نزدیکتر آمدند و پیامبر دو بازوی او را گرفتند - در حالی که یک پله پایین تر قرار داشت - و از جا بلند کردند به گونه ای که پاهای آن حضرت، در محاذات زانوهای پیامبر قرار گرفت و مردم سفیدی زیر بغل ایشان را دیدند که تا آن روز دیده نشده بود. در این حال جمله معروف «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ» را بر زبان آوردند.

اقدام دوم: این بود که چون بیعت گرفتن از فرد فرد آن جمعیت انبوه به دلایلی غیرممکن بود، در پایان سخنانشان از آنها اقرار و بیعت عمومی گرفتند و کلمه به کلمه این جملات را گفتند و مردم تکرار کردند:

«ما فرمان تو را که از جانب خداوند درباره علی بن ابی طالب و امامان از فرزندانش به ما رساندی اطاعت می کنیم و به آن راضی هستیم و با قلب و جان و زبان و دستمان با تو بر این مدعا بیعت می کنیم...»

۹. شور و شغف جمعیت:

پس از پایان خطبه، مردم از هر سو خود را به پیامبر و امیرالمؤمنین

می‌رساندند و با ایشان به عنوان بیعت دست می‌دادند و به آن دو بزرگوار تبریک می‌گفتند. ازدحام و ابراز احساسات و شور و شغف جمعیت، شکوهی مثال زدنی به آن اجتماع بزرگ بخشید و خاطره‌ای بیادماندنی بر جای گذاشت. به ویژه که منادی پیامبر از سوی ایشان مأمور شد بین مردم گردش کند و خلاصه جریان غدیر را در چند جمله کوتاه در بین آنان تکرار کند تا مانند تابلویی از غدیر بر قلبها حک شود و بر ذهنها نقش بندد: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلَيَّ مَوْلَاهُ، اَللّٰهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ اَنْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَ اَخْذَلْ مَنْ خَذَلَهُ»

۱۰. بر پای خیمه بیعت:

پس از اتمام خطبه به دستور پیامبر اکرم دو خیمه برپا گردید یکی مخصوص جلوس آن حضرت و دیگری ویژه امیرالمؤمنین که مردم گروه گروه ابتدا در خیمه پیامبر حضور یافته و به آن حضرت تبریک و تهنیت می‌گفتند و با او بیعت می‌کردند و سپس در خیمه امیرالمؤمنین حاضر می‌شدند و به عنوان «امیرالمؤمنین» بر او سلام می‌کردند و به عنوان امام و خلیفه پس از پیامبر با ایشان بیعت می‌نمودند.

برای بیعت زنان نیز پیامبر اکرم دستور دادند ظرف آبی تهیه کنند و پرده‌ای بر روی آن زدند به گونه‌ای که امیرالمؤمنین در یک طرف و زنان در طرف دیگر پرده، دست خود را داخل آب قرار می‌دادند و با آن حضرت بیعت می‌کردند. این برنامه تا سه روز ادامه داشت تا همه حاضران در صحنه غدیر از فیض بیعت با امیرالمؤمنین به عنوان خلیفه و جانشین پیامبر بهره‌مند شوند. تمام همسران پیامبر در صحنه غدیر حاضر و از جمله بیعت‌کنندگان بودند.

۱۱. عمامه سحاب:

از جمله افتخارهایی که در مراسم غدیر شامل حال حضرت علی شد این بود که پیامبر اکرم در این مراسم، عمامه خود را که «سحاب» نام داشت به عنوان تاج افتخار بر سر امیرالمؤمنین بستند و انتهای آن را بر دوش آن بزرگوار قرار دادند. این کار طبق رسومات عرب، افتخار بزرگی بود که شخصی بزرگ، عمامه خود را بر سر کسی ببندد و این به معنای اعتماد کامل بر او بود.

۱۲. اشعار حسان بن ثابت:

در مراسم پرشور غدیر، حسان بن ثابت انصاری از پیامبر خواست تا شعری را که در همانجا به مناسبت این واقعه عظیم سروده بود بخواند. حسان بر جایی بلند قرار گرفت و اشعارش را خواند و این اشعار به نام او و به عنوان یک سند تاریخی از اولین دقایق رخ دادن حماسه غدیر در تاریخ ثبت گردید.

لَدَى دَوْحِ خُمٍّ حِينَ قَامَ مُنَادِيًا	الْمَ تَعَلَّمُوا أَنَّ النَّبِيَّ مُحَمَّدًا
بِأَنَّكَ مَعْصُومٌ فَلَا تُكُ وَانِيًا	وَ قَدْ جَاءَهُ جِبْرِيلُ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ
وَ إِن أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ وَ حَازَرْتَ بَاغِيًا	وَ بَلَّغَهُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ رَبُّهُمْ
رِسَالَتَهُ إِنْ كُنْتَ تَخْشَى الْأَعَادِيَا	عَلَيْكَ فَمَا بَلَّغْتَهُمْ عَنْ إِلِهِمَّ
بِيَمِينِي يَدِيهِ مُعَلِّنُ الصَّوْتِ عَلِيًّا	فَقَامَ بِهِ إِذْ ذَاكَ رَافِعٌ كَفَّهُ
وَ كَانَ لِقَوْلِي حَافِظًا لَيْسَ نَاسِيًا	فَقَالَ لَهُمْ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ مِنْكُمْ
بِهِ لَكُمْ دُونَ الْبَرِيَّةِ رَاضِيًا	فَمَوْلَاهُ مِنْ بَعْدِي عَلِيٌّ وَ أَنِّي
وَ كُنْ لِلذِّي عَادَى عَلِيًّا مُعَادِيًا	فِيَا رَبِّ مَنْ وَالِي عَلِيًّا فَوَالِهِ
إِمَامَ الْهُدَى كَالْبَدْرِ يَجْلُو الدِّيَا جِيَا	وَ يَا رَبِّ فَأَنْصُرْ نَاصِرِيهِ لِنَصْرِهِمْ
إِذَا وَقَفُوا يَوْمَ الْحِسَابِ مُكَافِيًا	وَ يَا رَبِّ فَاخْذُلْ خَاذِلِيهِ وَ كُنْ لَهُمْ

«آیا نمی دانید که محمد، پیامبر خدا ﷺ کنار درختان غدیر خم به حالت ندا ایستاد، و این در حالی بود که جبرئیل از طرف خداوند پیام آورده بود که در این امر سستی مکن که تو محفوظ خواهی بود، و آنچه از طرف خداوند بر تو نازل شده به مردم برسان، و اگر نرسانی و از ظالمان بترسی و از دشمنان حذر کنی رسالت پروردگارت را نرسانده‌ای. در اینجا بود که پیامبر ﷺ دست علی را بلند کرد و با صدای بلند فرمود: «هر کس از شما که من مولای او هستم و سخن مرا به یاد می سپارد و فراموش نمی کند، مولای او بعد از من علی است، و من فقط به او - نه به دیگری - به عنوان جانشین خود برای شما راضی هستم. پروردگارا هر کس علی را دوست بدارد او را دوست بدار، و هر کس با علی دشمنی کند او را دشمن بدار. پروردگارا، یاری کنندگان او را یاری فرما به خاطر نصرتشان امام هدایت کننده ای را که در تاریکی‌ها مانند ماه شب چهارده روشنی می بخشد. پروردگارا، خوارکنندگان او را خوار کن و روز قیامت که برای حساب می ایستند خود جزا بده».

۱۳. معجزه ای الهی در تأیید غدیر:

در آخرین ساعات روز سوم، واقعه ای عجیب به عنوان یک معجزه الهی در تأیید جریان غدیر و اثبات ولایت امیرالمؤمنین رخ داد که تاریخ آن را ثبت کرده است. جریان از این قرار بود که «حارث فهری» با دوازده نفر از یارانش نزد پیامبر آمد و گفت: «ای محمد! سه سؤال از تو دارم: آیا شهادت به یگانگی خداوند و پیامبری خود را از جانب پروردگارت آورده ای یا از پیش خود گفتی؟!»

پیامبر اکرم فرمودند: خداوند به من وحی کرده است و جبرئیل واسطه بین من و خداست و بدون اجازه پروردگارم خبری اعلان نمی کنم.

حارث پرسید: آیا نماز و زکات و حج و جهاد را از جانب پروردگارت آوردی یا از جانب خود گفتی؟!

پیامبر اکرم فرمودند: این را نیز خداوند به من وحی کرده است. برای مرتبه سوم حارث پرسید: آیا اینکه درباره علی بن ابی طالب گفتی: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ» از جانب پروردگار بود یا از جانب خودت؟!

و حضرت فرمودند: این هم از طرف خدا بود. در اینجا بود که حارث بر آشفت و سر به سوی آسمان بلند کرد و گفت:

خدایا! اگر آنچه محمد می گوید حق و از جانب توست، سنگی از آسمان بر ما بیار یا عذاب دردناکی بر ما بفرست! سخن حارث تمام نشده بود که سنگی از آسمان فرو افتاد و ناظران دیدند از مغزش وارد و از دُبرش خارج گردید و همانجا هلاک شد. در این هنگام بود که آیه ۲۱ سوره معارج نازل شد: **(سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ * لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ)** پیامبر اکرم به اصحابش فرمود: دیدید و شنیدید؟ گفتند: آری، و با این معجزه الهی بود که بر همگان مسلم گردید که غدیر و اعلان خلافت امیرالمؤمنین، یک فرمان الهی است.

۱۴. دین کامل شد:

و سرانجام در همین جریان عظیم غدیر بود که پس از انتصاب امیرالمؤمنین به عنوان امام و خلیفه و جانشین پیامبر اکرم، آیه ۳ سوره مائده نازل شد که **(الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا)** و بدین ترتیب پس از سه روز، مراسم غدیر پایان پذیرفت و آن روزها به عنوان «ایام الولایه» در ذهن ها نقش بست و با بازگشت حجاج به شهرهایشان به سرعت خبر آن منتشر گردید و سینه به سینه گشت و جاودانه

تاریخ گردید.

معرفی کتاب درباره سند حدیث غدیر

کتاب های بسیاری در زمینه بحث های مربوط به سند خطبه غدیر تألیف شده است که به ذکر برخی از آنها بسنده می کنیم.

الف. منابع اهل سنت

۱. ابن حجر از طبرانی، در کتاب الصواعق المحرقة، فصل ۵، باب اول، ص ۲۵.
۲. هیشمی شافعی، کتاب مجمع الزوائد، ج ۹، ص ۱۶۴.
۳. ابن عساکر شافعی، ترجمه الامام علی بن ابیطالب از تاریخ دمشق، ج ۲، ص ۴۵، حدیث ۵۴۵.
۴. متقی هندی، کنز العمال، ج ۱، ص ۱۶۸، حدیث ۹۵۹. (این چهار عالم خطبه غدیریه را از حذیفه بن اسید غفاری (صحابی بزرگ) نقل نموده اند).
۵. حاکم نیشابوری، المستدرک، ج ۳، ص ۱۰۹ و ص ۵۳۳.
۶. شمس الدینی ذهبی، تلخیص المستدرک.
۷. سنایی، خصائص امیرالمؤمنین، ص ۹۳.
۸. کتاب مسند احمد بن حنبل، ج ۴، ص ۳۷۲ و ۲۸۱.
۹. طبری شافعی، ذخائر العقبی، ص ۶۷.
۱۰. ابن صباغ مالکی، الفصول المهمه، ص ۲۴.
۱۱. جلال الدین سیوطی شافعی، الحاوی للفتاوی، ج ۱، ص ۲.

ب. منابع شیعه

۱. عبقات الانوار، میرحامد حسین هندی، جلد های مربوط به غدیر.
۲. الغدیر، علامه امینی، ج ۱، ص ۱۵۱-۱۲ و ۳۲۲-۲۹۴.
۳. نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، علامه سید علی میلانی، ج ۹-۷.

۴. عوالم العلوم، شیخ عبدالله بحرانی، ج ۳/۱۵، ص ۳۲۷-۳۰۷.
  ۵. بحار الأنوار، علامه مجلسی، ج ۳۷، ص ۱۸۱-۱۸۲.
  ۶. اثبات الهداة، شیخ حر عاملی، ج ۲، ص ۲۵۰-۲۰۰.
  ۷. كشف المهم فی طریق خبر غدیر خم، سید هاشم بحرانی.
  ۸. الطرائف، سید بن طاووس، ص ۳۳.
  ۹. الاحتجاج، شیخ طبرسی، ص ۶۷-۵۵.
- آنچه در این کتاب تقدیم جویندگان حقیقت گردیده است، متن کامل خطبه غدیر به روایت امام باقر علیه السلام است که با اسناد معتبر در کتاب «الاحتجاج» تألیف شیخ طبرسی، آمده است. مشخصات نسخه مورد استفاده چنین است: الاحتجاج، چاپ مؤسسه اعلمی للمطبوعات، بیروت، قطع رحلی، ۵۲۶ صفحه، سال انتشار ۲۰۰۰ میلادی.